

Fig. 1. Sottrup. Kirkegården med de faldnes grave efter begravelsesdagen 16. april 1849. Efter »Erinnerungen an Schleswig. Skizzen aus dem Album eines sächsischen Offiziers (des Herrn Majors von Brück von 3ten kgl. Sächsischen Linien Infanterie Regiments)«. Dresden 1850. Litograferet af C. W. Arldt.

SOTTRUP KIRKE

NYBØL HERRED

Om kirkens forhold i middelalderen vides kun, at cathedraticumafgiften udgjorde 24 skilling lybsk (jfr. p. 2224, note 2). Kirkens værnehelgen kendes ikke. 1532 synes kongen at have udøvet kaldsretten[1]. 1544—1564 var kirken kongelig, men tilfaldt sidstnævnte år hertug Hans den Yngre, efter hvis død 1622 den var omstridt, men 25. nov. 1624 tilkendtes den hertug Philip af Glücksborg[2] (sml. Asbøl, Åbenrå amt p. 1906). Fra 1779 var kirken atter kongelig, og i 1800-tallet besattes kaldet umiddelbart gennem tyske kancelli.

Om skader under svenskekrigene, se †kirkegårdsportaler (p. 2227) og †kalke (p. 2237). Under krigen 1864 interneredes en del af beboerne i kirken[3].

Ifølge et *sagn** rådede en gammel mand indbyggerne i Sottrup og Snogbæk til at opføre kirken midt mellem byerne på banken Abildgårdsbjerg. Men alt, hvad man byggede om dagen, nedreves om natten og førtes til en banke i den vestre ende af Sottrup by. I en drøm fik den gamle mand det råd at grave på Abildgårdsbjerg, og hvor man havde planlagt alterets plads, fandt man liget af en ung pige. Ved denne opdagelse undgik man at bygge på et vanhelligt sted.

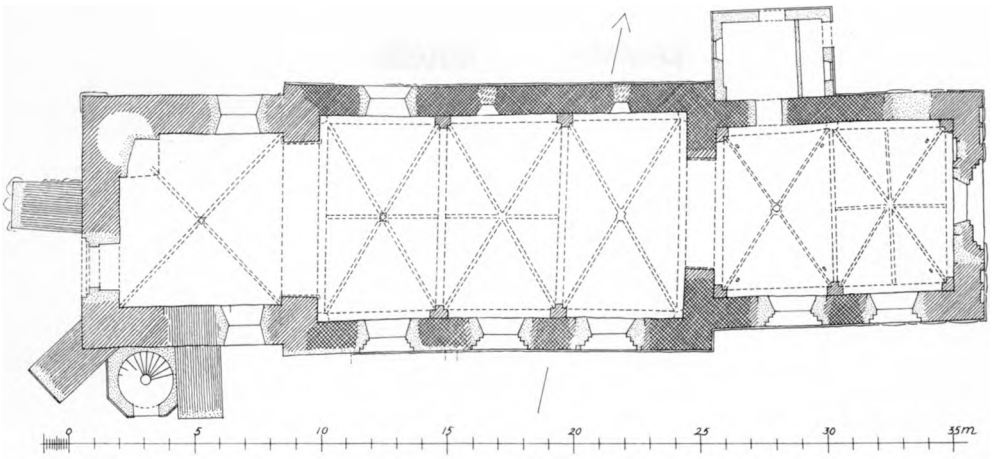

Fig. 2. Sottrup. Plan 1:300. Målt af El. M. 1957.

Kirken ligger højt og frit ved Vester-Sottrup by og sydvestligt i sognet. Kirkegården er udvidet mod nord (1884)[5], vest og øst. Kirkegårdsdiget, 1672 kaldet ringmuren og 1713 »Gottes-Acker«-mur[6], er omsat af fortrinsvis kløvet kamp, antagelig 1831ff.[7]; langs indersiden i øst, nord og vest er der to rækker kandelaber-lind, i syd kun een række. I øst og vest er der køreport flankeret af fodgængerindgange, alle med jerngitterlåger (spydod) mellem granitstolper. Disse porte har afløst indgange med murede piller og trælåger[8]; 1790 fik murer, tømrer og smed betaling for den nye, vestre port, der var opsat af tegl[7]. 1663 oplyses det, at kirkegårdens porte og jernlåger blev brændt og bortført i krigstider[9] (sml. †alter- og tinkalke).

En †*kirkerist,* antagelig i vestporten, blev repareret 1739[6].

En †*gabestok,* »Schandpfahl«, nævnes 1807[10].

Et fritstående †*klokkehus* opført 1666, af egetræ, med bræddebeklædning og spåntag, på kirkegårdens sydvestre del (sml. fig. 1) blev 1863 solgt til nedbrydning for 96 rdl.[11]. Det blev bygget, fordi »den høje spids« (tårnspiret) var blevet så svag, at det var forbundet med stor fare at ringe med den store klokke, og den anden klokke stod ubrugt i kirken, da den ikke kunde hænge i tårnet. Til klokkehusets opførelse havde hertuginde Sibylla Ursula skænket 60 mk. 1664 hentedes egetræerne, som tømrerne Jacob og Assmus kantede og tilhuggede; to år senere blev bygningen rejst og klokkerne overflyttet, mens tagets spånbeklædning først udførtes 1668—69[6].

Kirken består af romansk kor (med †apsis) og skib, sengotisk korforlængelse og tårn, trappehus og sakristi fra 1862. Et par våbenhuse og et sakristi er forsvundne. Orienteringen har lille afvigelse til nord.

Den romanske bygning er opført af *rå kamp* med hjørnekvadre på en rundstavprofileret granitsokkel (p. 2202 fig. 1), hvorover der er et enkelt skifte

granitkvadre; dette materiale synes også at være anvendt til norddøren, mens den øvre fjerdedel af skibets nordmur med vinduer er af *munkesten*. Sokkelkvadre og andre krumhugne kvadre fra den nedrevne †*apsis* er genanvendt under korforlængelsen. På skibets sydøsthjørne har sokkelstenen en hjørneknop, som muligvis forestiller et hoved. Korets østhjørner spores, det nordre helt op, det søndre kun forneden, og det samme gælder skibets norddør. Den nu helt forsvundne syddør var tilsyneladende intakt endnu 1861[12], da man indrettede våbenhusets loftshøjde således, at »Buen over den gamle Kirkedør kan blive synlig«; at dømme efter de dengang udførte tegninger var døren forsynet med flere udvendige false, kragbånd og rundbuede stik om et tympanonfelt[13]. Kun to vinduer, i skibets nordmur, er bevaret; de står som indvendige nicher og måler her 155 × ca. 95 cm, højde over gulv 290 cm; ydermålene er 140 × ca. 78 cm. Skibets romanske murhøjde (over sokkel) er ca. 480 cm. — Alle taggavle er fjernet.

Tilføjelser og ændringer. Det middelalderlige, spirprydede *tårn,* der antagelig stammer fra 1400'rne, har på grund af kirkens høje beliggenhed været hjemsøgt af lynild adskillige gange (sml. mindetavler p. 2240); det nuværende, smukke spir er det tredie i rækken siden 1625, og det vidner om en sejg konservatisme i sognet, at man stadig fastholder så højt et tårnspir. Også murene, af munkesten, er stærkt præget af de omfattende istandsættelser; efter sidste lynbrand 1860 blev de forhøjet med et stokværk. De svære støttepiller omkring tårnets sydvesthjørne er antagelig opført 1650 (jernankre) som et sidste forsøg på at bevare klokkerne i tårnet, hvilket dog ikke lykkedes (sml. †klokkehus p. 2227). — Tårnrummet, som i ny tid er indrettet til våbenhus (sml. †våbenhus p. 2230) og forsynet med vestindgang, åbner sig mod skibet med en spidsbuet arkade gennem skibets vestmur, som blev helt fornyet ved tårnets opførelse; arkaden har et ni cm højt kragbånd af tegl, med to rundstave. I sydmuren har der været et meget stort, spidsbuet vindue, som blev tilmuret ved den søndre støttepilles opførelse. Rummets samtidige krydshvælv har vederlag i murene, halvstensribber og markering af ribbekrydset svarende til skibet. Trappen i nordvesthjørnet, som 1862 blev erstattet af en udvendig sydtrappe, var tilgængelig fra tårnrummet; den må have udmundet i mellemstokværket, der 1862 blev slået sammen med det tidligere klokkestokværk til et højt mellemstokværk. I vestsiden af det gamle mellemstokværk og i nordsidens vestre del spores en fladbuet (lys)åbning, og i det gamle klokkestokværks østside, søndre del, spores en rundbuet, der formentlig er et glamhul, selv om det i restaureringsforslaget 1861[12] antydes, at stokværket ikke har glamhuller. Det nuværende, høje klokkestokværk og det skiferklædte spir stammer som nævnt fra istandsættelsen 1862 efter lynbranden 1860 (L. A. Winstrup); spiret har samme hovedform som det ældre (sml. fig. 5), selv om det er noget lavere,

Fig. 3. Sottrup. Ydre, set fra sydøst. E. L. 1941

men sammenlagt har murværk og spir samme højde som før 1860 (sml. de små skitser nederst fig. 5). Tårnrummets to nuværende vinduer og det polygonale trappehus mellem sydsidens støttepiller stammer ligeledes fra 1862. Dette årstal samt 1650 (sml. foran) og 1686 er gengivet i jernankre på tårnets syd- og vestmur. Sidstnævnte år gennemgik tårnet en grundig istandsættelse[6], der formentlig har været i nogen grad forgæves, eftersom tårnet næste år blev ramt af et lyn, som fremkaldte en stor revne i vest (mindetavle p. 2240). Det spån-

E. L. 1941
Fig. 4. Sottrup. Korforlængelsens gavl (p. 2230).

klædte †*spir* (fig. 1), der brændte ved lynnedslaget 1860, var opført efter lynbranden 1625 og af tømmer, som hertug Philip Ernst skænkede. Også det 1625 nedbrændte †*spir* må have været ret højt, eftersom syv fag af kirkens tag beskadigedes ved dets fald.

Korforlængelsen, fra o. 1475—1500, er af munkesten i munkeskifte, og dens længde må omtrent svare til den forsvundne apsides fremspring. Forlængelsens flankemure har foroven en svagt udkraget trappefrise, og dens gavl udmærker sig ved en smuk og for disse egne usædvanlig rig blændingsdekoration, der udfylder fladen fra vinduesunderkant og opefter (fig. 4). Ved en i øvrigt nænsom istandsættelse 1862[12] blev et yngre, retkantet trævindue erstattet med det nuværende, spidsbuede jernvindue, men oprindelig har vinduet tilsyneladende været noget bredere og fladbuet. Også i nord og syd er der spor efter fladbuede vinduer, og et sådant blev ved forlængelsens opførelse indsat i det romanske kors sydmur. Indvendig i gavlens nordre del ses en tilmuret fladbue i spidsbuet spejl, muligvis en tilmuret præstedør, og i gavlens søndre del en senere brudt og nu tilmuret dør til et †sakristi (se ndf.).

Hvælvene i kor og skib må være opført i umiddelbar fortsættelse af korets forlængelse. De hviler på klumpede konsoller (fig. 7) eller falsede vægpiller og helstens skjoldbuer; korets gjordbue er halvsten bred, skibets helsten og alle ribber er retkantede, i koret 9 cm brede, i skibet 12; antallet af ribber varierer fra fire til otte, og bortset fra korets østhvælv er ribbekrydsene markeret med et lille stukrelief, i korets vestfag et skjold med bomærke, i skibets tre fag en otteoddet stjerne; ingen overribber. — Den spidse korbue med kragbånd af et retkantet skifte er antagelig samtidig med hvælvslagningen.

Sakristiet (med senere udskilt fyrrum) på korets nordside er opført 1862 (L. A. Winstrup)[12]. Det afløste et lille, afvalmet †*sakristi,* som efter 1798[10] opførtes ved søndre del af korforlængelsens gavl (sml. fig. 5), der blev brudt af den nævnte dør (se ovfr.).

†*Våbenhuse.* 1687 betaltes der for opsyn med »Gebew das Vorhaus der Kirche«[6], antagelig det brøstfældige †våbenhus, som 1725 besigtigedes af en Sønderborg murmester, og som derefter blev istandsat og forsynet med jernankerårstallet 1725[6] (sml. fig. 1). Det afløstes 1862 af en †nybygning (sml. fig. 5), som nu er nedrevet[10].

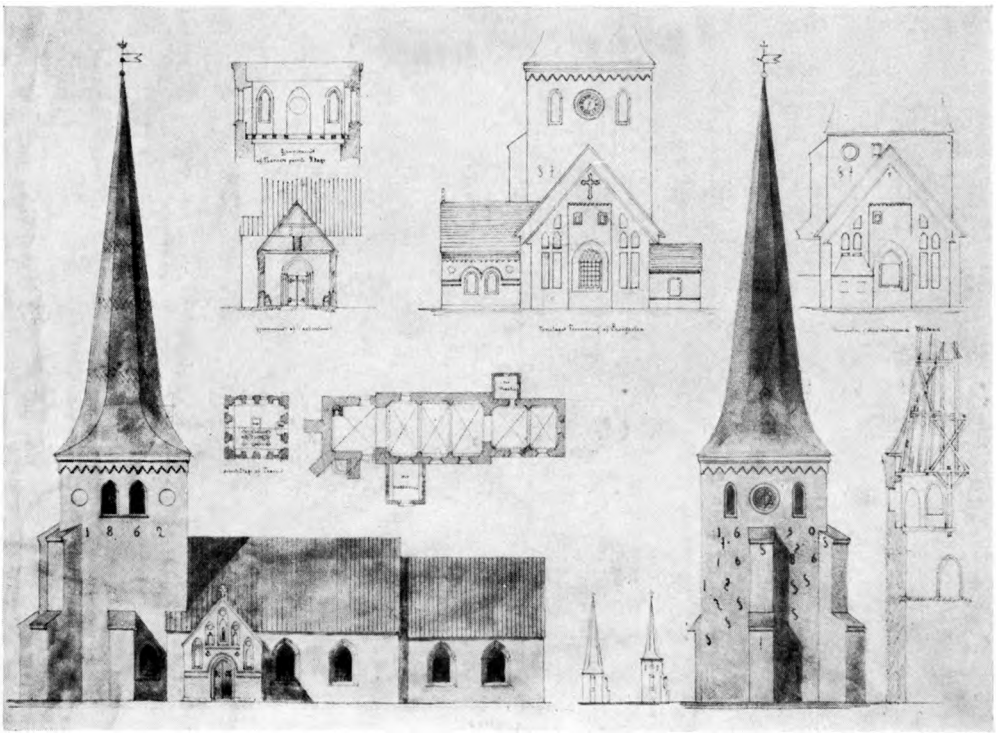

Fig. 5. Sottrup. L. A. Winstrups tegning 1861. RA.

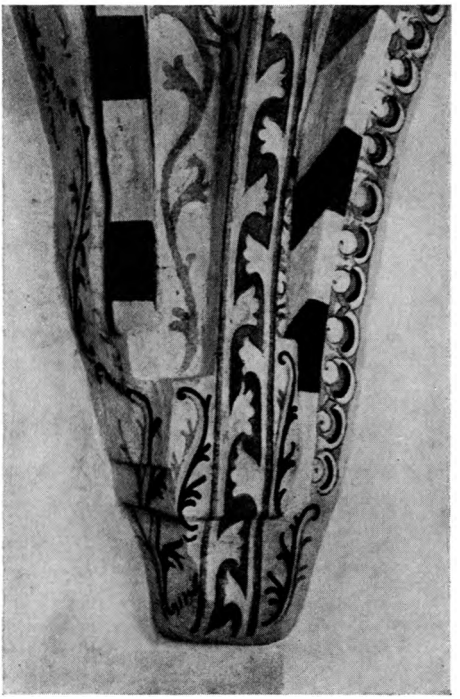
Tagværker. Spirkonstruktionen og sakristiets tagværk er fra 1862, de øvrige fra 1957, da de oprindelige egetagværker fjernedes. Skibets indtil 40 cm høje bjælker af halvtømmer var kæmmet over 38—60 cm brede fodremme med høj kam og fals for sugfjæl; spærene havde lange, indtappede skråstivere og et hanebånd i hvert fag. Ved hvælvslagningen var bjælkerne skåret bort og hvert fag forsynet med påbladede Andreaskors. Korets ældste tagværk var antagelig udskiftet ved korforlængelsens opførelse; thi hele det forlængede kor synes at have haft gotisk tagværk af langt ringere egetømmer end skibets. Begge tagværker var senere stærkt supplerede og omsatte[14].

Kirken står hvidkalket med tjæret sokkel; kor og skib har blytag, sakristiet tegl og spiret skifer. Gulvene i stolestaderne er af træ, i tårnets vestre halvdel af sorte og gule fliser, formentlig fra 1844[8], og ellers af kulørte fliser i stort mønster, muligvis fra 1862, da L. A. Winstrup gennemførte omfattende arbejder, som er nævnt i det foregående. Alle åbne vinduer er spidsbuede og ommuret 1853[12], da de gotiserende støbejernsstel indsattes. Korets to sydvinduer havde indtil 1939 kulørte glasmalerier, som udskiftedes med blyindfattede ruder ved kalkmaleriernes istandsættelse.

†*Solare*. 1) 1702, leveret af Anton Günther Frese[15] (sml. Ullerup altertavle).

E. L. 1941

E. L. 1941

Fig. 6—7. Sottrup. Kalkmalerier. 6, detalje fra korets østhvælv (p. 2232).
7, hvælvkonsol i korets nordside (p. 2233).

2) 1838/39, leveret af Lorenzen[8], formentlig det som 1849 sad i våbenhusets gavl (sml. fig. 1).

Vindfløjen med vejrhane over kugle, på tårnspiret, er sikkert anskaffet 1862[10]. †*Vindfløje*. 1) 1625, med forgyldt knop og fløj, skænket af hertug Philip Ernst (sml. mindetavle p. 2240). 2) 1699, med kobberhane og kugle, repareret 1723[6].
3) 1839, med hane og kugle[8]. Alle på tårnspiret.

KALKMALERIER

På korets hvælv og vægge fremkom 1934 spor af en kalkmalet dekoration, hvoraf hvælvets og korbuens afdækkedes og restaureredes 1941, mens underlaget for væggenes udmaling var så ødelagt, at malerierne her overkalkedes. Ved reparation fremkom endvidere to indvielseskors på skibets nordvæg samt på slutstenen i skibets vesthvælv et bomærkeskjold svarende til det i korets vesthvælv.

Kalkmalerierne, fra 1500—1525, er af samme mester, som har udført en række arbejder i Åbenrå og Sønderborg amter, bl.a. i nabokirken Broager (Nybøl hrd.). Dekorationen består af rankeværk med store kolbeblomster (fig. 6),

Fig. 8. Sottrup. Indre, set mod vest. N. E. 1957

småfrugter, vrængemasker og enkelte fugle. Østhvælvets slutsten er i pudsen formet som en stjerne, mens vesthvælvets bærer malerens bomærke; midt i dette hvælvs fire kapper lindes de fire evangelisttegn, i nord ørnen, i øst englen, i syd løven og i vest oksen.

Ribberne har røde, gule og grå bånd vekslende med hvide, mens rankeværket er grønt med sorte konturer (fig. 7); af farver er i øvrigt anvendt mørk og lys okker, sort, dodenkop, mønje og cinnober samt den sjældent forekommende blå farve, som genfindes i Broager.

På nordre korbuevange afdækkedes desuden konturerne af to ca. 35 cm høje figurer, en let skrævende kriger med en kvinde ved sin side, alt omgivet af en 10 cm bred ramme, hvis øvre kant løb langs kragstenen. Ingen farver var synlige, blot »Figurernes Omrids og Flader saavel som Rammens stod afrevne som en graa, sandet Flade« (indberetn.). Hvidtebunden uden om figurerne var derimod velbevaret. Det er muligvis resterne af et aftrukket maleri eller aftrykket af en reliefformet dekoration, i hvilken hvidtebunden har dannet den synlige baggrund.

Ved restaureringen fremkom endvidere bag alteret på østhvælvets østkapper en senere, sort begravelseskalkning samt oven på et par hvidtelag et groft

malet, blåt draperi med en bred orange skillelinie mellem draperiet og den blåkalkede væg; antagelig overkalket 1863, da man ifølge regnskaberne ønskede det fjernet[11].

INVENTAR

Kirken præges, trods en restaurering og delvis fornyelse af inventaret 1890 ff. (alterskranke?, stolestader og pulpitur), af sit barokke inventar, altertavlen fra 1783, krucifikset, skænket 1696, og Flensborg-billedskæreren, Claus Gabriels prædikestol fra 1642.

Alterbordet, der er muret og hult, opførtes 1783 og blev ved denne lejlighed rykket to fod mod øst for at give plads til en knælebænk[10]. Det dækkes af et samtidigt, glat fyldings*panel,* hvis hjørnelisener med kraftige akantusblade stammer fra 1703 (se ndf.). I fyldinger til nord og syd er der udsavede ornamenter, skematisk guirlande, hjerte og klokkeblomst, i forsidens fyldinger to vers med moderne fraktur: »Her knæle for Guds Alter Fod« etc. og »Iesu! lad mig aldrig gaae/ Fra dette Bord« etc.

†*Alter klæder*. Ifølge inventariet 1668 var alterklædet af broget atlask. Det afløstes 1701 af et grønt, af »plys«, købt i Sønderborg; 1749 købtes for 50 mk. 14 alen ægte »ponco Engl. Plüs« til et klæde[6]. Et andet var 1784 syet af jomfru Maria M. Wieden, Sottrup[16].

Altertavlen[17] fra 1783 er udført af snedker Christensen, Sottrup, med anvendelse af dele fra den tidligere, af Peter Petersen forfærdigede tavle fra 1703 (se ndf.). Ifølge regnskaberne 1781ff.[10] og de bevarede licitationsbetingelser fra 1782[18] var den daværende altertavle så medtaget af svamp og orm, at den måtte nedbrydes og erstattes af en ny, dog således at »tavlen« (dvs. storfeltet) og de to piller fra det gamle alter genanvendtes. Der ønskedes på begge sider og foroven nye ornamenter af frisk egetræ, hvortil en tegning (»ein Riss«) skulde afleveres. Snedkerens ved regnskaberne liggende arbejdstegning, der til dels er udført på grundlag af et ham udleveret kobberstik af I. G. Koenig, er kun delvis i overensstemmelse med det endelige resultat, idet der har været mulighed for at anvende flere af de oprindelige dele end beregnet, først og fremmest de storbarokke akantusblade, der er lagt på pilastre og gesimser, opsat som vinger for topstykket m.m. — I den nye tavles storstykke indgår den gamles storfelt, der flankeres af korintiske pilastre med pålagte akantusbladranker, samt af de gamle, glatte trekvartsøjler, der af rammeværket er skudt frem i planet; her udenfor står bladsmykkede snosøjler i plan med storfeltet. De smalle rokoko-storvinger er smykket med akantusblade og klokkeblomster. Postamentfeltet er tredelt og har flade fremspring for pilastrene, større for storsøjlerne. De sidstes barnehoveder (fig. 10) hidrører fra den gamle tavle. Over storfeltet skyder gesimsen sig i en bue op i topfeltet, der flankeres af glatte, korintiske søjler på frie postamenter; topstykket består af en gennembrudt oval

N. E. 1957

Fig. 9. Sottrup. Indre, set mod øst.

med Helligåndsdue i stråler, omgivet af gitter- og rocailleværk. Ud for søjlerne står gitterværkspostamenter med vaser. I museet på Sønderborg slot opbevares en lille *engel, (nu uden lidelsesredskab) fra kirken. Den er af værkstedets vanlige type og kan have haft plads i den gamle altertavles løvværk (mus. nr. II, 43).

E. M. 1957

Fig. 10. Sottrup. Hoved fra †altertavle 1703, udført af Peter Petersen, Tønder (p. 2236).

Rammeværket står nu stafferet med hvidt og bronzering. Herunder ligger de oprindelige farver, om hvilke en malet indskrift bag på postamentfeltets nadvermaleri oplyser: »Ao. 1784 ist diesen (!) Altar gantz vom Neuen gemahlt und aus-staviret worden, von Ies Iessen aus Apenrade d. 3. Septembris«. Herfor fik Jessen 90 rdl. Ifølge licitationsbetingelserne skulde »Die Verziehrunge verguldet werden, die Pfeiler mit Farben marmorirt und die Tafel mit der Kreuzigung Christi nach dem angelegten Kupfer, fein und sauber gemahlt«. Det udleverede kobberstik af N. J. Rolffsen anvendtes imidlertid ikke som forlæg af Jessen, der i stedet malede opstandelsen i storfeltet, himmelfarten i topfeltet samt på den midterste af de tre blyplader i postamentfeltet, nadveren, efter et af ham hyppigt anvendt forlæg (jfr. bl.a. Varnæs, Åbenrå amt p. 1899). På de flankerende plader står med moderne fraktur på sort bund: »Tager hen, æder, det er mit Legeme« og »Drikker alle deraf, det er mit Blod«.

†*Altertavle* 1703, udført af billedhugger Peter Petersen, Tønder; for billedhugger- og snedkerarbejde betaltes 400 mk.; Christen smed i Sottrup fik 16 mk. for de tilhørende jernarbejder. Tavlen stafferedes af en maler i Tønder for 200 mk.[6]. — Sml. værkstedets bevarede landsbykirke-altertavler i Rømø (Tønder amt. p. 1424) og Uge (Åbenrå amt p. 1848). — Tavlen var 1781 så ødelagt af fugt og orm — topstykket og »fløjene« bl.a. ganske løstsiddende – at man besluttede helt 10) benyttes til udførelsen af den nye altertavle[10] (sml. ovfr.).

Altersølv. Kalk (fig. 12) købt 1665 for 103 mk. 2 sk.[6], sikkert hos guldsmed Hinrich Mathiesen, Flensborg (sml. bl.a. Holbøl, Åbenrå amt p. 2018). Den er sammensat af dele fra forskellige tider; ældst, fra slutningen af 1500'rne, er knoppen og det sekskantede skaft med graverede blade samt muligvis de påloddede blade, der formidler overgangen fra skaftet til henholdsvis foden og det renæssanceagtige bæger. Foden, sikkert fra 1665, er af vanlig barokform, med påloddet, støbt krucifiks; på fodpladen mestermærke, HM i oval, sikkert for ovennævnte. 20 cm høj. Samtidig *disk* med samme mestermærke som kal-

ken; på randen graveret cirkelkors, krydsskraveret i de to diagonaltstillede cirkeludsnit. 15,6 cm i tvm.

Oblatæske og *vinkande* 1906, af plet, fra F. W. Jul. Assmann, Berlin.

Sygekalke. 1) Muligvis identisk med den kalk, for hvilken der 1735 betaltes til »Gold-Arbeiter« Hinrich Jacobsen, Flensborg[6]. Den har bred, tunget fodplade og tilsvarende fod i eet, omvendt balusterformet knop med enkelte lodrette riller og ret stort bæger. 11,4 cm høj. På foden graveret skriveskrift: »Satrup Kirche«. 2) O. 1850, med cirkulær fod, indknebne skaftled og buget bæger. På foden graveret skriveskrift: »Satrup Kirke i Sundeved«. 10,5 cm høj. Under bunden fastgjort en *disk*. Både kalk og disk bærer mesterstemplet C K i oval, muligvis Københavns bystempel samt måske guardeinstempel for P. R. Hinnerup (1840—63; Bøje p. 14). —

V. M. 1958

Fig. 11. Sottrup. *Døbefont 1843, i museet på Sønderborg slot (p. 2238).

1657 betaltes 1 mk. 8 sk. for at få lavet en †*tinkalk,* to †*diske* og en †*vinflaske*[6]. En †alterkalk og nogle †*tinkalke* blev ifølge regnskabet for 1663 stjålet »in dem vorigen Kriegswesen«[9].

Alterstager. 1) Sengotiske, med let konisk skaft, der nederst har lille afsæt; knoppen er en rundstav ledsaget af to false, fod- og lyseskål forskelligt formet. Højde 32 cm. Spor efter tre ben. 2) (Fig. 13) købt 1692 for 18 mk. 8 sk.[6]. Højde 33 cm. — †*Trælysestager* til begravelser anskaffedes 1679 for 1 mk.[6].

†*Røgelsekar* omtalt i inventarierne 1668[6] og 1796[19].

†*Messehagel* af rødt, »glat« fløjl og med et krucifiks, nævnt i inventariet 1668[6].

†*Messeklokke* brugtes ifølge inventariet 1668 i koret[6],

†*Brudekrone* holdtes 1796 af præsten og betaltes med 1 rdl.[20].

Alterskranke af træ, muligvis fra 1893[7], med »renæssancebalustre«; hesteskoformet. Endnu 1781 omtales »beyden Seiten Schamel«[10], †*knæleskamler*[21] til altergæsterne, svarende til bl.a. Burkal (Tønder amt p. 1635); 1782 ønskedes alteret rykket to fod mod øst for at give plads til en knælebænk[10].

Døbefonte. 1) Romansk, af granit, ranketype, svarende til, men lidt mere medtaget og grovere end Notmark (Als sdr. hrd.). Kummen, 74—75 cm i tvm., der er hugget i eet med det koniske skaft, har foroven og forneden to flade

vulster og ved overgangen til skaftet endnu een; retkantet fod med hjørnehoveder samt relieffer af lindorm, ged, hund (?) og drage. (Mackeprang: Døbefonte p. 334). *2) (Fig. 11) nyklassisk, 1843, udført i teglbrænderiet på Rennberg og skænket 1847 af agent Dithmer, Gråsten[22]; af brændt ler. Hvidmalet, med grøn krans, oprindelig hvid med forgyldning. Stod 1852 på et »uanvendt« sted midt i kirkegangen, hvorfra den ønskedes flyttet til kirkens sydvesthjørne[23]. Nu i Sønderborg museum (nr. II, 327).

Glat *dåbsfad* fra 1700'rne, af messing, med ombøjet kant og spor efter to diametralt anbragte øskener; 50,5 cm i tvm.

Fontelåg, 1847, af kobbersmed Linde, Sønderborg, omdannet af det tidligere messingbækken, og tilpasset den nyklassiske *font[8]. Det er 64—65,5 cm i tvm., og har over en glat platte opdrevet æggestavvulst samt flere glatte profiler foroven afsluttet af et akantusbladbælte uden om knoppen.

Til †*dåbstojet* anskaffedes 1679 en lille †»lade«[6] (kiste); 1796 holdt præsten tre forskellige slags kristentøj til forskellige priser[24]; det omtales endnu i regnskaberne for 1883[19].

Krucifiks (fig. 15) skænket 1696, af marmor, muligvis hidrørende fra en sarkofag. Figuren ca. 75 cm høj. Glat, sortmalet trækors, der foroven bærer en skriftrulle med »I. N. R. I« og støttes af en profileret konsol hvorpå dødningehoved. På tværbjælken, der bærer korset, en indskrift med reliefversaler: »Spes mea unica Christus« (»Kristus mit eneste håb«); på bagsiden fordybede versaler: »Dedet/ 1696/ d: Laurentius Ottonis Riese/ natus anno 1653. vocatus 1679. denatus <1714>«. (»Givet 1696 af hr. Laur. Ottesen Riese, f. år 1653, kaldet 1679, d. 1714«). Hang før 1892 foran korbuen (kronik), derefter anvendt som alterkrucifiks, nu atter foran korbuen.

Prædikestol med opgang og himmel (fig. 9, 14) 1642, ifølge kontrakt året før[9] skænket af hertug Philip af Glücksborg og skåret af »billedskærer og snedker Claus Gabrielle fra Flensborg«, der selv skulde levere godt egetræ hertil. Ifølge kontrakten »soll der Predigstuel mit vier Pannele sein undt in ieder Panneele eine geistliche Historie, als die Verkündigung Mariæ, die Gebuhret Christi, die Heiligen drey Könige undt die Tauffe Christi geschnitten, an statt
5 Pfeiler umb den Predigstuel zwischen ieder Panneei sollen sein, der Salvator undt die 4 Evangelisten von gantzen Leibe geschnittet. Oben auf der decke soll I. F. Gnd. undt dero Gemahlinn waffen stehen auch soll die Treppe zusambt der Thür mitt Panneei werck undt bey iedern der Fuege des Panneeis etwas geschnittet arbeit sein«. Stolen skulde være færdig til påske 1642. Den 7. august dette år modtog Claus Gabriel sin betaling, 55 rdl.

Stolen, et udmærket og rigt skåret arbejde, der svarer til prædikestolen fra 1647 i Bredstedt[25], og hvis frifigurer er skåret efter samme forlæg som Glücksborg altertavle ml. 1635 og 1642[26], er udformet i nøje overensstemmelse med

N. E. 1957

Fig. 12. Sottrup. Alterkalk (p. 2236).

N. E. 1957

Fig. 13. Sottrup. Alterstage 1692 (p. 2237).

kontrakten: den består af fire regelmæssigt polygonstillede fag med de omtalte relieffremstillinger i storfelterne (fig. 14) med tilhørende skriftkartoucher: 1) og 2) Lucæ. 2, 3) Math. 2 og 4) Johni. 1. På hjørnerne står de bestilte frifigurer (fig. 14) på konsoller med påsatte englehoveder, mens en del af de skårne ornamenter må være faldet af, således knægtene på den gennemløbende frise under æggestav- og tandsnitlisten samt postamentfelternes udsmykning; her er nu påsømmede, glatte plader med konkave hjørner. Underlisten har portalrække med buetunger hvorunder lave maskehængestykker. Opgangspanelet, der også har frise med tandsnit-æggestav, er noget omdannet og antagelig forkortet med eet eller to fag, idet to af de lodrette rammestykker med barokornamenter, som danner fyldingsadskillelse, sidder tæt sammen. Af dørfaget er kun en del af et pragtfuldt maske-topstykke (fig. 16) bevaret. Den femsidede himmel er stærkt omdannet 1844 af Matthias Petersen, Sottrup[8], da den var helt rådden og truede med at falde ned[23]. Oprindelig er loftet med to polygonbælter i forskellig højde om midtpolygon med stjerne og nedhængende Helligåndsdue, endvidere de smalle englehovedhængestykker, samt nogle af topstykkerne, med englehoved og de i kontrakten nævnte hertugelige våbener. Fra 1844 stammer den enkelt profilerede hovedbjælke og de drejede topspir.

Stolen står nu afrenset for farver[27], blot med forgyldning på duen og stjer-

nen, evangelisthenvisningerne samt nye, gyldne versaler i postamentfelterne: »De annunciatione, de nativitate, de epiphania og de baptismo«; de hertugelige våbener er broget stafferet med uheraldiske farver. Fra regnskaberne kendes stafferinger fra 1706[6], 1788 ved Hans Petersen, Sottrup[7], 1844 ved Hans Petersen i Skotsbøl[8] samt 1852 af malermester Weide, Sønderborg[12].

Stolestader efter 1893[7]; de forrige stammede fra 1755[6].

†*Lukkede stole* på sydsiden omtales 1668, nr. 1 tilhørte Glücksborg, nr. 2 Sandbjærg. 1680 fik †hofprædikantens stol to nye fag[6]. En †herskabsstol brugtes ifølge regnskabet 1805 kun, når amtsembedsmændene var til stede i kirken[10].

†*Fyrretræskiste,* købt 1573, stod ifølge inventariet 1668 bag alteret; den solgtes 1685. †*Skab* med jerngitter og ud- og indvendig dør, indmuret i korets nordvæg, omtalt i inventariet 1668[6].

Pulpitur, muligvis fra 1892—93[7], med buet front, tandsnit-æggestavgesims og affasede fyldinger med halvcirkulært affasede hjørner; tunget udsavet hængebrædt. Det støttes af seks jernsøjler, †*Orgelpulpitur* nævnt 1704, men muligvis bygget 1696 af snedker Hanss Jürgensen[6]; ifølge Haupt var herfra bevaret støtter og kopbånd, rester af barokornamenter samt to evangelistfigurer, der endnu 1910 stod ved orglet. Pulpituret afløstes 1761 af et nyt i forbindelse med opsætningen af et orgel[6]. †Malerier omtales 1862[11].

Orgel leveret 1844 af Marcussen og Reuter, Åbenrå[12]; 15 stemmer og to manualer. Det repareredes 1864 og 1893 (kronik). Et †*orgel* repareredes 1704 af orgelbygger Hinrich Wiese; det erstattedes 1719 og afløstes atter 1761 af et leveret af orgelbygger Busch[6], som repareredes 1786 af orgelbygger Angel[28].

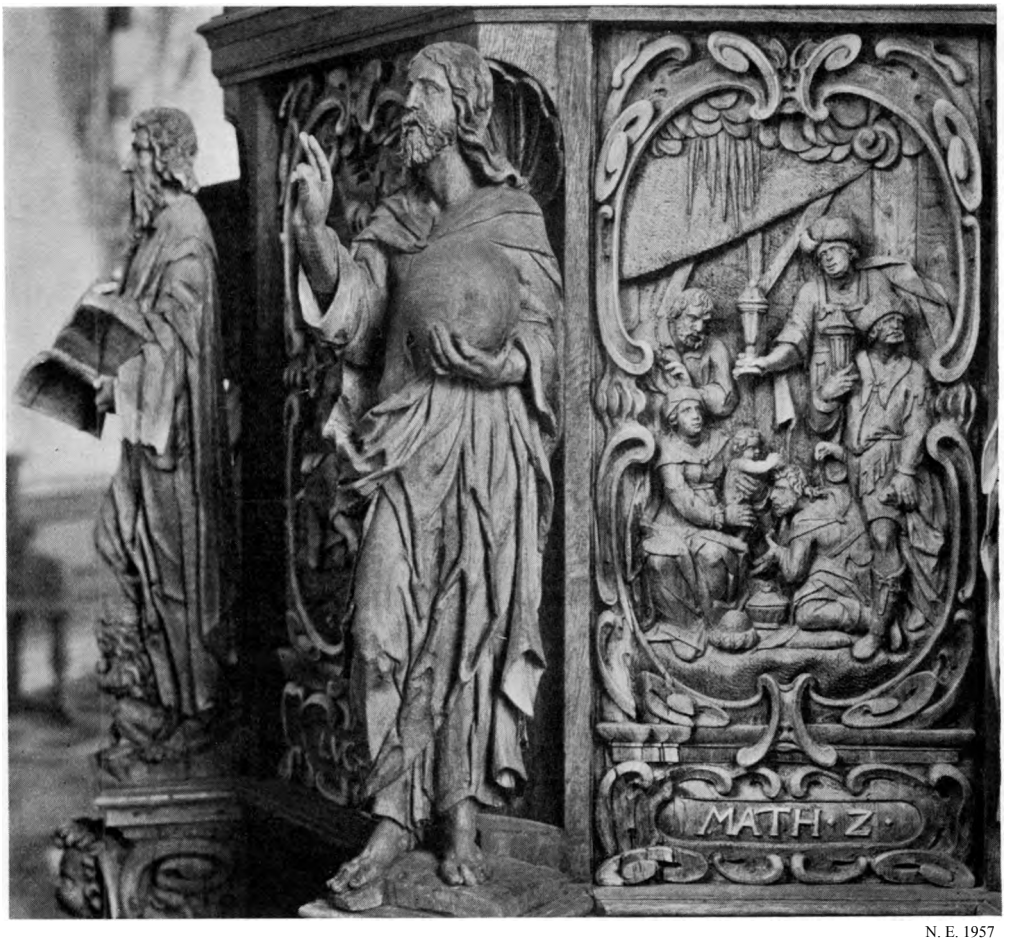
Jernbeslået †*fattigblok* stod 1668 bag alteret; 1666 flyttedes en †blok fra tårnet til »det nye klokketårn«[6]. En †*kollektbøsse* på trefod nævnt i inventariet 1796[19].

Klingpunge. 1) Nyere, af messing med rød fløjlspung hvorpå broderet med guldtråd (fraktur): »Ofre Gud Tak«, samt et kors. Bag altertavlen. 2) Drejet skaft fra 1600'rne, med skaftring og -tragt; sort fløjlspose med sølvbroderet: 1850. Skaftet sortmalet, hvorunder skimtes rød farve. Måske identisk med den klingpung, der anskaffedes 1654[6]. På loftet.

Tre *salmenummertavler* til skydenumre, een med hvidmalet antikva: »Altergang«. »Daab«. Til at skrive på med kridt.

To *præsterækketavler,* den ældste fra o. 1750, i bred profilramme, den yngste rimeligvis anskaffet 1777[6], med smallere karnisramme; på korets nordvæg, østre fag.

Mindetavler om tårnets ødelæggelser. 1) 1767. »Anno 1625[29] am Sontag oculi (dvs. tredie søndag i fasten) da der gottes dienst allhier geendiget, und die Kirch-spiel Leute zwar aus dieser Kirchen gegangen doch aber nicht alle in ihre hoeüsser gekommen waren, ist die Kirchenthurm durch einen starcken Syd-

N. E. 1957

Fig. 14. Sottrup. Prædikestol 1642, udført af Claus Gabriel, Flensborg. Detalje (p. 2238).

westen windt herunter gewehet, und hat am obern gebav in einen orth die Kirch eingeschlagen 7 Fach, welche wie auch der thurm durch gottes gnade im gedachten Iahre wieder erbauet, worzu(!) von dem durchl. Hochgebo. Fyrst und herr, Hertzog Phielippus Ernst zu Glücksburg Norwegen, Hertzog zu Schleswig etc. all das bavholtz dem Eisenstange, vorgülden Knopf und flügel verehret worden.

Anno 1687 den 12 Trinit: D(en) 7. Auge, ist auch unser Kirch in groser gefahr gewesen, durch ein starcken gottes wetter in der thurm geschlagen, in der wester-Kant, und noch unten eine Balke zersvoltzen, doch gott sey danck für Feuers brunst und grose schaden, Anno-C. C. W. C.[30]-1767«. Gylden fraktur på sort bund, rødbrun karnisramme med forgyldte ledsageprofiler. På korets nordvæg, vestfaget.

2) 1869. »I Aaret 1860 den 7 Iuni slog Lynilden ned i Kirketaarnet omtrent Klokken 2 om Eftermiddagen. Ilden begyndte i Taarnets Spidse og alle An-

strængelser for at slukke den vare forgjæves. Ved at tilmure Adgangen til Kirkens Loft og ved Hvælvingens Fasthed freistes selve Kirken, men Taarnet fortæredes af den voldsomme Brand. Ved Herrens naadige Bistand blev ingen beskadiget og vort smukke Gudshuus fik sin Prydelse i et nyt Taarn af höiere Muur men samme Höide igjen. Anno.-I. A. L. *Sc* P. A.[30]-1869«. Gylden skriveskrift, i ramme som nr. 1 og ved siden af denne.

Maleri af Morten Luther, olie på lærred, lysning 8 7 × 6 1 cm, i sort, defekt profilramme. På loftet.

Lysekroner. 1) Skænket 1898 af Iohann Schütt i Basaa. 2) Skænket 1906 af kirkeældste Lorentzen og hustru. 3—4) Moderne, under pulpituret.

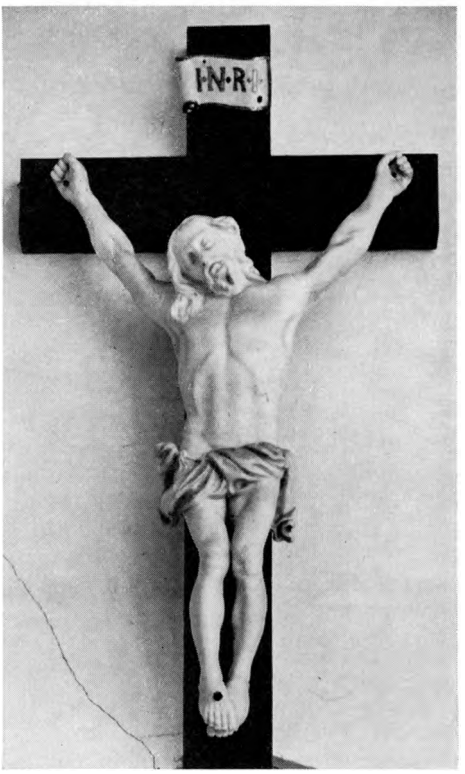
Kirkeskib, Georg Stage 1955.

Tårnur 1848, leveret 1852 af urmager Kyhl, Kbh., oprindelig med een urskive med forgyldte tal og visere, 1862 af urmager Johansen forsynet med kobberskiver til to sider, øst-vest[11]. På sejerværket et fordybet felt med reliefversaler: »Kiøbenhavn 1848. H. Kyhl. Patent«. Slagklokke for uret, 19 cm høj, 25 cm i tvm.; i kvist på tårnets østside.

Klokker. 1) 1829, omstøbt af J. Fr. Beseler, Rendsborg[12] (se †klokke nr. 4). Indskrift med reliefversaler: »Die 1656 gegossene glocke, schwer 518 ¶, riss 1808, und wurde 1829, als der kammerherr, amtmann Friedrich Christian v. Kroch, und der probst Alexander Momsen, kirchenvisitatoren, Georg Holst hauptprediger, Thomas Ludwig Björnsten, diaconus, und Peter Petersen und Iacob Andersen kircheniuraten zu Satrup waren, durch den glockengiesser Iacob Friedrich Beseler zu Rendsburg umgegossen, und das gewicht derselben bis auf 800 ¶ vermehrt«. Om halsen to bladranker adskilt af rundstav; på klokkelegemet en ranke og blomsterbort. 90 cm i tvm. 2) Genforeningsklokke 1920, støbt af de Smithske støberier, Aalborg, med udsmykning af Sven Thrue og vers af Helge Rode[31]. — †*Messeklokke,* se p. 2237.

†*Klokker*. Indtil 1656 havde kirken ifølge regnskaberne kun een klokke, men herefter til stadighed to, en stor og en lille, der jævnligt omstøbtes[6]: 1) Den store klokke, støbt 1598, vejede ca. 5 skippund og bar indskriften: »Hebben de Vorständer der Kercken tho Soterup in Sundewith diisse Klocke laten geten in Lübeck Anno 1598 dorch Matthias Bennincker«. 2) Omstøbt 1795 for 763 mk. af B. J. Beseler jun.[12], med indskriften[32]: »Diese Glocke ist im Iahr 1795 zu Rendsburg von den Glockengiesser Barthold Jonas Beseler, junior umgegossen worden — damals waren die Kirchenwisitatoren des Amts Sonderburg der Kammerherr und Amtmann Herr Iohann v. Döring und der Kirchenprobst Herr Gotthelf Johannes Schmit; die damaligen Prediger zu Satrup waren der Hauptprediger H. Paul Mumsen und der Diaconus Herr Jens Peter Windekilde und die Kirchenjuraten daselbst Nicolai Asmussen in Schnabeck und Christian Klausen in Satrup«. Den gamle klokke vejede 1440 pd., den nye

1621[12]. 3) Omstøbt 1841 af Jacob Beseler, Rendsborg[12], med indskriften: »Herr Amtmann von Stemann und Herr Kirchenprobst H. Jensen in Sonderburg, Hauptpastor S. Mumsen in Schnabek und Diaconus Th. Erichsen in Satrup, Kirchenjurator J. Andersen in Schnabek u. N. Petersen in Satrup. Umgegossen 1841 von Beseler von Rendsburg« (kirkeklokkecirkulære). Afleveret til krigsbrug 1917.4) Den lille klokke, støbt 1656 af Baltzer Melchersen, Flensborg, med indskrift på slagkanten[6]: »Im Jahr Christi 1656, da M. Christoph Jäger Probst war, goss mich Meister Baltzer Melchersen in Flensburg«. På klokkelegemet to fyrstelige våbener[33] med initialerne: P. E. Z. N. H. Z. S. H. og S. H. E. Z. S H. for henholdsvis Philip, Erbe zu Norweg., Herzog zu Schleswig-Holstein og Sophia Hedwig Erbin zu Schleswig-Holstein. På modstående side »Gloria in excelsis Deo«[32] samt verset: »Ich rufe dich zu Gott und bleibe selbst zurücke, / Mensch, wilstu selig seyn, mit Frömmigkeit dich schicke / Und denke Himmel an, wohin mein Klang sich zeucht, / So wechselt deine Noth dahin zur Seligkeit«. Materialet til klokken hidrørte fra den gamle klokke fra Gråsten, der skænkedes til Sottrup[6] (sml. p. 1932). Denne klokke sprang 1808 og omstøbtes 1829 af Beseler[12] (se klokke nr. 1 ovfr.).

N. E. 1957

Fig. 15. Sottrup. Marmorkrucifiks, skænket 1696 (p. 2238).

Klokkestol 1862[11], af fyr.

GRAVMINDER

Grausten. 1) O. 1805. Paul Mumsen, præst til Satrup sogn i 19 år, f. i Sönderburg 16. sept. 1744, d. i Snabeck 24. maj 1805. Lys kalksten, 119 × 64 cm, med relieffraktur inden for laurbærblad-ramme, hvortil der foroven er hæftet lange bånd. Vest for tårnet.

2) O. 1848. Ida Maria Mumsen, f. Carstens, enke efter sal. past. Mumsen, f. 17. dec. 1758, d. 22. juli 1848 i Sønderbg. Kalksten, 119 × 66 cm, svarende til nr. 1, men med rosetter i stenens nedre svikler. Ved siden af nr. 1.

†*Begravelser*. 1—2(?)) O. 1600 omtales en muret begravelse syd for alteret tilhørende Harborch(?); den havde ikke været åbnet i 70 år. På grund af mange sygdomsdødsfald i Snogbæk nedsattes her to katolske korporaler[12]. Begravelsen er muligvis identisk med den åbne, murede begravelse tilhørende Sandbjærg, nævnt 1782[10]. 2) O. 1668 fandtes en præstebegravelse i kirkegangen[6].

Kirkegårdsmonumenter[34]. I en lille lund vest for kirken findes ialt 20 mindesmærker og grave fra krigene 1848—50, 1864, 1914—18 og 1940—45 samt en mindesten over en grænsegendarm, d. i Neuengammes koncentrationslejr 1944.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Sottrup præstearkiv: Bb 5. 1783—1876. Sager vedr. kirkebygning og kirkegård. — Ca 1. 1781—1895. Kirkeregnskabsbog. — Cc 1. 1596—1796. Kirkeinventarier m.m. — Cc 2. 1796—1908. Kirkeinventar. — *Sønderborg provstearkiv (før 1879):* 1653—1780. Kirkeregnskabsbog for Sottrup. — 1836—78. Visitationsprotokol for Sottrup. — 1783—1879. Kirkesager ordnet sognevis Sottrup-Ullerup. — *Sønderborg provstearkiv (efter 1879):* (1818) 1879—1920. Sager angående de enkelte sogne. Nybøl, Oksbøl og Sottrup. — *Sønderborg kirkevisitatorium:* 242. 1781—1862. Satrup Kirchengebäude c. pert., Kirchenstühle u. Gräber, Altar, Armenblock, Glocke, Schandpfahl u. versch. Bausachen. — *Sønderborg landrådsarkiv:* Akthæfte nr. 1454/22. — *RA. Glücksborg. E. Kirke og skole:* 84. 1623—76. Sager vedr. kirke og skole i Satrup. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051 f. — Chronik 1896 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, Egmont Lind 1934 (kalkmalerier), 1941 (hvælv), Jens Gandrup 1936 (hvælv og kalkmalerier) og P. Kr. Andersen 1946 (forundersøgelse af inventar). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Moller, Erik Moltke og Poul Koch 1956 og 1957.

Opmåling og tegning af kirken ved L. A. Winstrup 1861, i RA. Kortsamlingen. Krigsministeriets aflevering, mappe 26. Slesvigske kirker.

Claus Duus: Topogr.-hist. Darstellung der Halbinsel Sundewitt, Schleswig 1836, p. 103 ff. — Sottrup Kirke, i Sprogforeningens Almanak, 1908, p. 78 ff. — L. J. Nielsen, i Den nordslesvigske Kirke II, 389 ff. — J. Raben, i Fra Als og Sundeved, hefte XXXIV, 1955, p. 20 ff. — Else-Marie Boyhus: En altertavles tilblivelse, i SJyAarb. 1958, p. 234 ff. [heri afbildet de kobberstukne forlæg til altertavle og -maleri samt snedkerens arbejdstegning].

[1] Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II, 237. — Senere, 1616 og 1666, har menigheden medvirket ved præstekaldeiser, Jensen: Statistik p. 342. [2] RA. Glücksborg. E. Kirke og skole. 79. Sager vedr. stridigheder om den kirkelige overhøjhed over kirker i Sundeved og på Als. [3] En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864. Breve fra Pastor N. L. Feilberg i Ullerup, i Museum 1890, p. 112; jfr. Raben p. 45 ff. [4] J. Raben: Sønderjyske Kirkeflytningssagn, i SJyM. 28. årg., 1952, p. 186; jfr. varianter af sagnet, i Danske Sagn III, 1931, p. 106, p. 127 og 129. [5] Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1920. Sager etc. [6] Sønderborg provstearkiv (før 1879): 1653—1780. Kirkeregnskabsbog etc. [7] Sottrup præstearkiv: Ca 1. 1781—1895. Kirkeregnskabsbog. [8] Sønderborg og Nordborg amtsarkiv: 1836—49. Kirke-, skole- og fattigvæsenssager. [9] RA. Glücksborg. E. Kirke og skole: 84. 1623—76. Sager vedr. kirke etc. [10] Sønderborg kirkevisitatorium: 242. 1781—1862. Satrup Kirchengebäude etc. [11] Søn-

derborg amtsarkiv: sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). [12] Sottrup præstearkiv: Bb 5. 1783—1876. Sager etc. [13] L. A. Winstrups tegning. [14] De her givne oplysninger hviler på en undersøgelse af tagværkstømmeret efter nedbrydningen. [15] Raben p. 27. [16] SJyAarb. 1942, p. 167. [17] Else-Marie Boyhus, i SJyAarb. 1958, p. 234 ff. [18] Sønderborg provstearkiv (før 1879): 1780, 1782. Bilag til kirkergsk. for de fire glücksborgske sogne på Sundeved. [19] Sottrup præstearkiv: Cc 2. 1796—1908. Kirkeinventar. [20] Sottrup præstearkiv: Gc 1. 1596—1796. Kirkeinventarier m.m. [21] Måske identiske med de stole ved alteret, som billedskæreren 1723 fik 20 mk. for at skære og forgylde (note 6). [22] RA. Den slesv.-holst, provinsialreg. Sønderborg provsti. Visitatser 18 35—48 . [23] Sønderborg provstearkiv (før 1879): 1836—78. Visitationsprotokol etc. [24] Sønderborg provstearkiv (før 1879): 1783—1879. Kirkesager etc. [25] Kunstdenkm. Husum, fig. 125 og p. 56; tidligere påvist af Haupt. [26] Se: Karl Stork: Klaus Gabriel, der Flensburger Barockbildhauer, i »Die Heimat« 1932, p. 32 ff. og samme, i ZSchlHolst. 1933, p. 205 . [27] 1 959 konserveret af Mogens Larsen. [28] Sønderborg provstearkiv (før 1879): 1781—83. Protocoll über die Einnahme der königl. Kirchen auf Sundewitt. [29] Neues Staatsbürgerliches Magazin, herausgegeb. von N. Falck, X, Schleswig 1841, p. 567; jfr. SJyAarb. 1942, p. 162. [30] Antagelig enten kirkeværge- el. giverinitialer. [31] SJyKirkeklokker p. 11, 25. [32] Sønderborg og Nordborg amtsarkiv: 1823—36. Kirke-, skole- og fattigvæsenssager. [33] Et bud bragte det fyrstelige våben, der skulde bruges som forlæg, til Flensborg (note 6). [34] Krigergrave p. 86 ff. og 160 ff.; jfr. Raben p. 33 ff.

N. E. 1957

Fig. 16. Sottrup. Prædikestolsopgang, topstykke 1642 (p. 2239).